

De twee bronuitgaven worden voorafgegaan door een korte inleiding die iets over de aard en de inhoud van de bronnen, over Dirk van Deventer en over het hofrecht vertelt. Het boek wordt afgesloten met een aantal registers en lijsten, waarvan een deel onbegrijpelijk is.

In de vele reeksen bronuitgaven die de laatste eeuwen zijn verschenen komen in het algemeen de lagere bestuursregioenen er bekaaid af. Daarom is het aardig dat hier de administratie van een hof, een meier en een rentmeester te zien zijn. De uitgever van *Espelo* aarzelt wat over de functie van het hofboek. De zijns inziens slordige administratie betekent dat 'Derk het vastleggen van hetgeen op de hofzitting ter sprake kwam niet serieus opvatte' (9) en suggereert dat het meer een modeverschijnsel was een dergelijke administratie te voeren. Een overtuigender reden geeft hij zelf al: vanaf 1546 waren de rentmeester van de landsheerlijke hoven (volgens het hofrecht van de Twentse horige erven) verplicht een dergelijk boek bij te houden. Het Espelose boek begint in 1549 en voorafgaand aan de verslagen van de hofdagen is een (lacuneuze) transcriptie opgenomen van niet een St. Pieters', maar een landsheerlijk hofrecht — uit 1546. Het lijkt erop dat Espelo het voorbeeld van deze landsheerlijke administratie volgde, en dat de nieuwe vorm van verslaglegging die het hofboek was niet zozeer uit gebrek aan interesse, maar uit onwennigheid soms verwaarloosd werd.

In hoeverre de jaarrekeningen zorgvuldiger werden bijgehouden is uit de bronuitgave niet op te maken. Kennelijk omdat de rekeningen steeds beginnen met lange opsommingen van bezittingen, een lijst die van jaar tot jaar slechts weinig verandert, is gekozen voor een onoverzichtelijk systeem waarbij onveranderd gebleven zaken worden weggelaten. De uitgever kiest erhiermee voor het overzicht van mutaties in bezitten bezetting van bezit te laten prevaleren boven het bieden van inzicht in de werking van de administratie en de structuur van de rekening.

Zowel hofboek als rekeningen werden bijgehouden door Dirk van Deventer, die als rentmeester duidelijk niet verplicht was de hofzitting zelfbij te wonen. In het hele hofboek komt Dirk een keer of zes voor, en slechts in drie gevallen is volstrekt zeker dat hij ook daadwerkelijk ter zitting verscheen. De conclusie moet zijn dat hij zijn informatie van anderen kreeg, en het ligt voor de hand dat de hofmeier zijn informant was. Dit maakt nieuwsgierig naar de gevolgde procedures en naar de verhouding tussen meier en rentmeester, en zo werpt *Espelo* ondanks de onvolkomenheden van de uitgave, allerlei interessante vragen op.

F. J. Kossmann

E. Bergvelt, R. Kistemaker, ed.. *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735* (Zwolle: Waanders, 1992, 368 blz., ISBN 90 6630 3522).

'Cabinetten', 'constkamers', 'rariteitkamers' heetten ze vroeger verzamelingen van zeldzame en merkwaardige voorwerpen uit de natuur of door mensenhand gemaakt, aangelegd door vorsten, instellingen of particulieren. In de Republiek hebben tussen het eind van de zestiende eeuw en het midden van de achttiende eeuw zeker honderd van zulke collecties bestaan. In navolging van het buitenland zijn de laatste jaren ook in Nederland kunst-, cultuur- en wetenschapshistorici zich in toenemende mate voor het fenomeen 'verzamelen' in de vroegmoderne tijd gaan interesseren. In 1992 vond over het onderwerp een grote tentoonstelling plaats in het Amsterdams Historisch Museum, waarvoor kosten noch moeite werden gespaard. Deze beperkte zich tot collecties aangelegd door burgers, onder andere omdat juist deze verzamelingen als typisch voor Nederland werden beschouwd. Als beginpunt werd 1585 gekozen, het jaar waarin de eerste belangrijke Nederlandse verzamelaar Bernardus Paludanus zich in Enkhuizen

vestigde, als eindpunt 1735, het jaar waarin de *Systema naturae* van Carolus Linnaeus verscheen, die het begin van een radicale verandering in de aard van het verzamelen markeert. In relatie met deze tentoonstelling verscheen het onderhavige boek, dat het eerste overzicht van kunst- en rariteitenverzamelingen in de Republiek presenteert.

De veertien bijdragen die het boek telt, zijn in drie categorieën te verdelen. De eerste groep artikelen gaat over de verspreiding van 'cabinetten' in de tijd, naar plaats en naar sociale groep, de samenstelling ervan, de motieven van verzamelaars en de manier waarop zulke collecties door tijdgenoten werden bekeken. Deze bijdragen, van de hand van Roelof van Gelder, Jaap van der Veen en nogmaals Van Gelder, fungeren als openingsnummer en sluitstuk van de bundel. De tweede groep artikelen, geschreven door (opnieuw) Van der Veen, Leo Noordegraaf, Thera Wijsenbeek en C. Willemijn Fock, behandelen respectievelijk de vraag, hoe verzamelingen tot stand kwamen, waar de voorwerpen vandaan kwamen en hoe en waar ze in huis werden opgesteld. De stukken in de derde sectie zijn telkens aan één bepaalde categorie voorwerpen gewijd. Per categorie worden de verschillende typen *items* besproken en wordt de relatie met toenmalige opvattingen over natuur, cultuur en samenleving uiteengezet. Henk van Veen neemt de Italiaanse kunst en klassieke beelden voor zijn rekening, Van der Veen de schilderijen en tekeningen, H. E. Coomans de schelpen, C. L. Heesakkers de oude handschriften en antieke gebruiksvoorwerpen, K. van Berkel de naturalia en Jan van der Waals de boeken en atlassen, de afbeeldingen en gebruiksvoorwerpen van vreemde volkeren en de objecten die verband hielden met taal, geloof of tijdrekening van mensen buiten Europa.

Deze opsomming doet het al vermoeden: het boek is zéér systematisch ingericht. Er zit veel orde in. Het is zo opgezet, dat haast elk onderdeel van de kabinetten wel vanuit drie of vier gezichtspunten wordt bekeken. Die drang naar systematiek en alzijdigheid kenmerkt ook de meeste afzonderlijke bijdragen. Bijna ieder artikel is weer een wonder van nuancering, detaillering en classificatie. Er worden niet twee of drie motieven van verzamelaars onderscheiden, maar wel vijf of zes; bij elke subklasse in een kabinet blijken er weer vele variaties en uitzonderingen te bestaan. De toon van de stukken is zakelijk en het gebruikte begrippenapparaat is verfrissend vrij van termen als 'vertoog' of 'representatie', die bij beschouwingen over een onderwerp als dit gemakkelijk voor het grijpen liggen maar enkel wat lucht hadden toegevoegd. Verzamelaars worden niet als rariteiten beschouwd, maar als mensen wier ideeën en gedrag via zorgvuldig historisch onderzoek kunnen worden begrepen en verklaard.

Op een paar uitzonderingen na (zoals het stuk van Van Veen, waarin hij aantoont dat het verzamelen van Italiaanse kunst en klassieke sculptuur niet zozeer voortkwam uit directe contacten met Italië alswel uit de invloed van het Franse classicisme) hebben de bijdragen in de bundel meer het karakter van overzichten dan van essays waarin een bepaalde stelling wordt bewezen. Als zodanig zijn ze heel waardevol. De drang naar alzijdigheid in de afzonderlijke artikelen heeft helaas wel tot consequentie gehad dat de bundel nogal wat herhalingen bevat. Was het bij voorbeeld echt nodig telkens weer het kabinet van Witsen, Swammerdam, Paludanus, Seba, Vincent of Schijnvoet te introduceren? Een strakkere eindredactie op dit punt had het boek zeker geen kwaad gedaan. De afbakening in de tijd had daarentegen naar mijn idee wat flexibeler gekund. Aan het pre-Paludanus tijdvak wordt, behalve in de bijdrage van Heesakkers, weinig of geen aandacht besteed. De indruk wordt gewekt dat de opkomst van verzamelingen vooral samenhang met de groei van de Nederlandse handel en de expansie overzee vanaf de jaren negentig. De interesse voor 'rariteiten' van eigen bodem (en directe omgeving) die getuige de collectie en het 'Visboek' van de Scheveningse vishandelaar en afslager van de visveiling Adriaen Coenen al vóór 1580 aanwezig was, blijft hierdoor onderbelicht.

Deze manco's worden echter ruimschoots goedge maakt door de enorme hoeveelheid informatie die de bundel biedt. Aan het boek ligt veel oorspronkelijk onderzoek ten grondslag. Dat is in het bijzonder het werk geweest van Van Gelder, Van der Veen en Van der Waals. Uit het Amsterdamse notarieel en handschriften en veilingcatalogi in binnen- en buitenlandse bibliotheken hebben ze talloze nieuwe gegevens opgediept. Via het register en twee bijlagen met lijsten van verzamelingen en verzamelaars wordt de informatie uitstekend toegankelijk gemaakt. De bundel is daardoor een echt naslagwerk. Aan de illustraties is ook duidelijk veel zorg besteed. Het boek telt er niet minder dan 240.

C. A. Davids

M. Spies, *Bij noorden om. Olivier Brunei en de doorvaart naar China en Cathay in de zestiende eeuw* (Amsterdam: Amsterdam university press, 1994, 157 blz., f49,50, ISBN 90 5356 075 0).

'But it were to be wished, that none would write Histories with so great a desire of setting forth novelties and strange things,... (Arngrimus Ionas Islandus, 1592)'. Met dit motto opent Marijke Spies, bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de rhetorica en hoofddocent historische Nederlandse letterkunde te Amsterdam, een meeslepend relaas over de pogingen tot doorvaart van de Noordelijke IJszee. Door het gebruik van fictieve, maar waarheidsgetrouwe dialogen (ze hadden zo eeuwen geleden gevoerd kunnen zijn), neemt het boek bijna de vorm van een roman aan. Hierdoor leest het bijzonder prettig. Hoewel de gesprekken soms onverwachts opduiken, geven ze, in combinatie met een overvloed aan oude fabels en verhalen, een prachtige sfeertekening van de onderzoekende en ondernemende zestiende-eeuwse maatschappij. Nadeel van deze verteltrant is wel dat de lezer het overzicht gemakkelijker dreigt kwijt te raken. De epiloog maakt het geheel er niet overzichtelijker op. De schrijvers van het in 1597 uitgegeven verslag dat in dit nawoord opgenomen is, voeren uiteindelijk wel voorbij de Barentszee en bereikten open water, wat vóór hen niemand gelukt was. Jammer genoeg staat deze informatie los van het verhaal en vormt daardoor een op zijn minst merkwaardige afsluiting. Laten we het erop houden dat dit een van de stylistische vrijheden is in het voor het overige zeer verdienstelijke werk. Noemenswaardig is ook de hoeveelheid oude kaarten, die zeer nauwgezet nader verklaard worden. Deze prachtige kaarten hadden echter wel wat groter afgedrukt mogen worden, zodat de details waar Spies het over heeft, beter te zien zouden zijn geweest.

Het boek is uit zeven delen opgebouwd. In het eerste hoofdstuk ('De man', 1-12), wordt Olivier Brunei geïntroduceerd als initiatiefnemer van de eerste Nederlandse ontdekkingsreizen naar het noorden. In hoofdstuk 2 ('Het water', 13-36), wordt beschreven welk beeld men zich aan het begin van de zestiende eeuw van een mogelijke noordelijke doorvaart had gevormd. Discussies over vreemdsoortige zeemonsters, het al dan niet bestaan van door de oude Grieken en andere zeehelden gesignaleerde eilanden, de uitgestrektheid van de 'Mare congelatum' (bevroren zee) en de weergave op kaarten worden hierin beschreven. Het uiteindelijke doel van de reis, het onwaarschijnlijk rijke en welvarende land Cathay, wordt in 'Het land' (37-56) aan de hand van de reisverslagen van onder anderen Marco Polo beschreven. Maar ook het beeld dat men had van de landen die men onderweg tegenkwam, en dat men door de ontdekkingsreizen kon uitbreiden, komt erin aan bod. In de jaren van Bruneis handelsreizen en ontdekkingstochten was Antwerpen uitgegroeid tot het wetenschappelijke, politieke en commerciële brandpunt van activiteiten. In het vierde hoofdstuk ('Antwerpen', 57-77) worden de belangrijkste Antwerpse geleerden, ondernemers, kaartenmakers en uitgeverij met hun beweringen, beweegredenen en